

וי"ו המהפך

מאת בנימין דה־פריס

רא"מ ליפשיץ ז"ל כתב את מסתו על ש"י עגנון ועל סגנונו בשנות העשרים, כשעדיין לא יצאו מחצית סיפוריו. אף־על־פי־כן יכול היה לכתוב מה שכתב והקיף את דמותו של הסופר הן מבחינת התוכן והן מבחינת הצורה. באותם הימים עדיין מבקרי ישראל רוב עיסוקם היה בנגלה בלבד. הרי הגיע עגנון אז לפרק, שיש בו משום חתך בעבור דתו הספרותית; ויצירתו, שלימותה והיקפה היה בהם כדי תיאור, ניתוח והרכבה. דומני, שאין כרא"מ ליפשיץ, אמן־השפה, בקיא בלשון ובקיא גם בסופר ובכתביו, שהצליח לאפין את מקורות לשונו של עגנון, את קשריה לעולמותיו ואת התפתחותה. התפתחות זו הלכה אחורנית. מלשון הדר־רות, שעדיין זכה לראות את אחריתם וסופם, דור העבר הקרוב שלא היה מעולם עבר ממש — אין מיכאניות בהתפתחות ההיסטורית של חברה לא אצל אחרים ולא אצלנו ובאותו מרחב גיאוגרפי־אתני משמשים לעתים קרובות עבר ועתיד בערבוביה והיינו מה שקוראים בשם הווה — עד לסג־נון העבר הרחוק, ועד ללשונות העבר הרחוק, ימי הביניים ממש, עולמם של חז"ל, ואפילו עד לימי־קדם ממש הגיע. עד כאן הגיע גם רא"מ ליפשיץ, עד לתקופת הפשטות. לא מילא מישהו אחריו והסביר לנו, כיצד עגנון שוב עלה, מתוך עיצומו של הסגנון העברי הרחוק, עד לגיבוש המודרני. עמדו המבקרים על התוכן, על הנגלה ועל הנסתר, אבל

בנימין דה־פריס

פטרו את עצמם מלהתעכב על הלשון. נראה היה להם, שכאן אין מה לחדש וכבר נאמר, מה שניתן להאמר. נתקבל הדבר כמובן מעצמו, שאפשר לו לעגנון לתאר עולמות של הווה, שבורים ושלמים, בארץ ובחוץ־לארץ בדפוסים יצוקים במט־בעות לשון שלחכמי התלמוד והמדרש ממש, דפוסים של לשון ושל משפט, של צירופי מלים ושל תחביר ואף המלים המודרניות המעטות כאילו מובלעות לתוך מישקע לשון־חכמים אלה ואין רישומן ניכר כל עיקר. הלא כאן אחת התכונות הבולטות ביותר במפעלו של עגנון. לא ספרות מיוחדת במינה, אלא גם לשון מיוחדת. לא טרחו לעקוב אחרי התפתחות סגנונו בתקופה השניה, שהיא חופפת במידה מסוימת גם את ישיבתו בארץ אחרי שהייתו ועשייתו בגולה לזמן ממושך מדי מאונס ומרצון. הענין טעון עוד חקירה מיוחדת. ולא דוקא בענין אוצר־המלים וניבי הלשון, אלא קודם־כל בענין תחביר המשפט. עולמות מודרניים מתוארים לא בלשון חז"ל בלבד, כתיבה זו אינה מיוחדת עוד לעגנון ורבים דשים בה, אלה עוד מלפניו, אלה בעק־בותיו ואלה תוך נטיה עצמית. המיוחד והחידוש הם בעיקר במשפט. אותו משפט עגנוני נעשה מודרני בהחלט, כל אימת שנושאו הוא מעולמנו המודרני ואף־על־פי־כן, מעולם אינו חורג ממסגרת מיבנה לשונם של חז"ל.

הרי לדוגמא הסיפור 'פרנהיים' בקובץ 'עד הנה'. סיפור, שאמנם גיבוריו הם יהודים לפי מוצאם, אבל נראה שדבר אין להם עוד ליהדות חיה. אין כאן לא מעולמות שעברו, לא יהדות ולא שברי־יהדות, לא מארץ־ישראל ומאורה ואפילו לא מריחה. הכל, העלילה וחוסר־העלילה, הרקע והפסיכולוגיה, האנשים והסביבה, קשר אין לו לענין יהודי, פרט לבחינה הסוציאלית, המשפחה הגרמנית־היהודית הבור־גנית. אף דרך הרצאת הסיפור כדרך־הסיפורים המודרניים והמוטיב מוטיב עולמי, מציאותי ידוע, והוא הדין בעי־בודו של מוטיב זה פרט למומנט נסי־מסוים, חזירתו של הגיבור השני הנסתר, קרל נייס. בזה נבדל דוקא עיבוד זה מעיבודו היהודי הטיפוסי של המוטיב, מסיפורו על חזירתו

של אדם אחר, שאף הוא נתלש ונטרד מן העולם, ממנשה חיים ב'והיה העקוב למישור'. שם בעולם, שעודו מלא נסים, גלויים ונסתרים, הכל משתלשל בדרך טבעית ומנשה חיים מכיר בחטאו ומסתלק מרצונו, בחינת 'מנשה חיים', שנשכח בעודו בחיים, ואילו פרנהיים חפץ לחיות, וחפץ היה להוסיף ולמרוד בגורלו, שהכריחו להיות כשמו, רחוק מביתו, כי 'לא המאושרים בלבד הם למעלה מן הזמן'. זה סיפור, שכולו מודרני, כי אין תגמול בעולם שלאחר-מכן, ואינו שייך איפוא בשום פנים לספירה היהודית ואף לא לספירה אכסוטית יוצאת דופן אחר, שקירבה לה אולי לעולמם של חכמים.

ובכל זאת לא זו בלבד, שכתוב הוא כמעט כולו בלשון חכמים טהורה, אלא גם המשפט כולו מעולמם של חכמים. אין בו משפט מורכב, שאי אתה יכול למצוא כדוגמתו בספר רות חז"ל ואין לך גם סידור חלקי-המשפט, שאינו כשורה. לכשתמצא לומר, התפתחות טבעית כאן, שהיא מותנית בתנאים אוביקטיביים. כיון שפתח בעבר וברר לו את הסגנון שבחר, סגנון שהיה מתאים לו ומתאים לאנשים שכמותו, היה עליו להמשיך בדרך זו. ארץ-ישראל, שאף היא נצטייגה דה לאט-לאט בדפוסים חדשים ניכרים, קבעה אף היא את המשך התפתחות סגנונו. לכאורה לשון-חכמים נעשית יסוד ללשונו המודרנית, וקו מנחה לא לעגנון בלבד אלא לרבים סופרים שכמותו. ברם, לכשתדקדק תמצא, שלא כך הדברים. לשון חז"ל נעשית, אמנם, לאבן-פינה לשפה אבל רק אוצר-מליה וצירופי-לשון שבה, ולעתים צורות דקדוקיות נקלטו, אך לא מיבנה של לשון זו ולא תחבירה. הללו, כנראה, לא הלמו עוד את הדור המודרני. אף סופרים שבדור, בעלי לשון, שנתנסו בלשון חז"ל, בקיאים בה ומצויים אצלה, לא סיגלו להם אלא את לבושה החיצוני, ולא את הפנים. התחילו מתהדרים ומתגנדרים בלשון זו, עד שנפסדה פשטותה, סימן של היכרות ללשון זו, שחציה ספרותית וחציה מדוברת, ובסופו של דבר נראית כטלאי על גבי טלאי.

לא כן עגנון, ודאי אף הוא מתהדר בלשון חכמים ומחטט

בה, אבל אינו מגבב. בורר ומניח ויורד עד לפנים אפילו בשעה, שאין הפנים של סיפורו הולם כל עיקר את עולמם של חכמים, שהוא־הוא שקבע את הפנים והטביע עליו את חותמו. לפיכך אין לפרש את הזדהותו של עגנון עם לשון־חכמים תוך הנחה, שכך היתה צריכה להיות דרך התפתחותו ושהשפעת ארץ־ישראל החדשה כאן.

שורש הדבר עמוק יותר. הוא נעוץ במהותה של לשון זו. לא בכדי נקראה בפי מדבריה בכנוי 'לשון חכמים', כדי להבדילה מלשון תורה. לשון זו התפתחה מלשון המקרא על יסודות דיאלקטיים ובהשפעת הארמית. אבל לא התפתחות טבעית־היסטורית גרידא כאן, אלא מעשה מחושב, מעשה ידי אמנים. השקפות ודעות הן שקבעו את ראשיתה של לשון זו הנבדלת מלשון תורה, ללמדך שעולם שונה מסתתר מאחוריה; עולם, שהוא מיוסד על המקרא, אבל שונה הימ־נו. לא עולם של נבואה, עולם של קול ה' החי, עולם של נסים שבגלוי, אלא עולם של חכמה, עולם שבו 'הכתוב' מדבר, ו'הוא אומר', עולם שבו הפסוק אומר 'דרשני', עולם שתפקידו קבוע, מוגדר ומוגבל, עולם של 'מדרש תורה', ולפיכך שפה זו דין שתהא קצובה וקבועה, אבל חיה ופשו־טה. שאם לא כן אין ביכלתה לפרש, אלא או להמשיך — (והמשך שהיה מביא ללא ספק לידי ניתוק מן המקור כבש־פות מודרניות) — או לחקות, מה שהיה מביא בסופו־של־דבר לידי פסיבדוגרפיה בלבד. מכאן גם צמצום צורות הסג־נון עד למינימום. הגוון שבלשון המקרא: לשון תורה חוקית, לשון דברי ימים, לשון נבואה ולשון שירה כמעט ואינו ניכר. ברור, שלא נעלם לגמרי. העין הבוחנת יכולה עוד להבדיל בין לשון הלכה פסוקה ללשון אגדה, בין לשון סיפורית ללשון מחשבתית, בין פרוזה לפיוט. אבל הבדלים אלה נצטמצמו במכוון, זוהי כולה לשון חכמים, לשון של סוג אחד של אנשים, של חברה אחידה, שמאחריה משתקפת מציאות חד־משמעותית. ואם אין ראייה לדבר, הרי זכר וסימן לדבר; לשון זו לא חפצה עוד להשתמש, באותה אות, שמסמלת מלת חבור ובאה להפוך עבר לעתיד ועתיד לעבר.

וי"ו ההיפוך נמצאת רק בקטע אחד, שריד מראשית התהווה-
 תה של לשון חכמים באותו סיפור שבמסכת קידושין סו,
 א: (ויאמר — ויבדלו — ותוצץ — ויהרגו). וי"ו זו מטשטשת
 זמנים, מחברת במקום, שאפשר לפסק ואינה מניחה פתח
 לגוונים ביצירת יחס שבין משפט למשפט. וי"ו זו מכסה
 יותר ממה שהיא מגלה ואין מקומה בעולם של חכמים,
 הרוצים בדיוק ובמצוי. מה שאפשר בתורה שבכתב, אינו
 בגדר האפשר בתורה שבעל-פה, שבקושי התירו כתיבתה.
 דוק ותמצא, שוי"ו זו אף מלשונו של עגנון נעלמה. היא
 מופיעה עוד בתקופה הראשונה, אם גם לא במידה גדושה,
 אלא עד כמה שמצאה עוד מהלכים בסגנון הדור; במליצה,
 בסיפורי מעשיות ואגדות ובלשון משכילים.
 אותו עולם לא עולם אחד היה, אלא עולמות היו כאן; עולם
 וסגנונו, עולם ולשונו. עולם של אגדות, עולם של יהדות
 שלמה שלפני החסידות, עולם של משכילים ושל רומנטיקה
 ציונית, עולם של חסידים, עולמה של ארץ-ישראל המת-
 חדשת, ועולם של ירושלים העתיקה. עולמות, שהיו קיימים
 במידה מסוימת זה בצד זה ושורשים להם. ברם, מכיון שנת-
 פנה עגנון כמעט כולו מעולם זה שהיה, ואינו חוזר אליו אלא
 לימי פגרא וימים טובים ועוסק בעולם של הווה, שהוא
 עולם תלוש, שאין קול אלקים חיים נשמע בו עוד, לא
 נשארה לו ברירה אחרת אלא או לבחור לו בלשון מודרנית,
 ויהיו היסודות לקוחים ממקום שהכל לוקחים, או למצוא
 לו מפלט בסגנונו החד-משמעוטי של עולם אחר סגור, עולם
 פרשני, עולם של חכמי תורה שבעל-פה. ושתי מעלות טו-
 בות לדבר: דיוק ופשטנות. וזה מה שהעולם המודרני חסר;
 אותו עולם שבור ורצוף, שחלקיו אינם מתאימים עוד זה
 לזה ואנשיו מסובכים הם עד אין קץ. כנגד זה לשון חכמים
 על צורתה ופנימיותה, מבנה מוצק, מקשה, אך לא מסורבל,
 המפרש בדיוק את המכוון, משפט לא ארוך ביותר ולא קצר
 מדי; סגנון יפה ללא מליצה, שפה ללא תהפוכות.
 לשון זו נוצרה כתריס בפני סכנות מעולמות זרים ומת-
 נגדים וטופחה ביודעים לשם תכלית מסוימת: מתן פירוש

בנימין דה־פריס

מדויק לכתב תוך הבעה שבעל־פה. לשון זו משמשת לו לסוֹר־
פר גם כתריס בפני פורענות, המאיימת מתוך העולם המור־
דרני, שאין מנוס הימנו. ברור, שכשרונו הבלתי־מצוי עמד
לו בזה להגיע לידי שלימות, אבל המניע הוא ההזדהות עם
עמדתם החד־משמעותית של חכמים ותכליתם ליצור עולם
מדויק, עולם של דקדוקי־סופרים.